

Shahid Bahonar
University of Kerman

Journal of Comparative Literature

Print ISSN: 2008-6512 Online ISSN: 2821-1006

Homepage: <https://jcl.uk.ac.ir>

Iranian Society for
the Promotion of Persian Language
and Literature

Imagology of Iranian Culture of Safavid Era from the French Attitude (Case Study: Raphael Du Mans)*

Farzaneh Saniei¹ | Ehsan Ghabool² |

1. Ph.D. Educated, Department of Persian Language and Literature, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran. E-mail: Fa.saniei@alumni.um.ac.ir
2. **Corresponding author:** Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran. E-mail: ghabool@um.ac.ir

Article Info	ABSTRACT
Article type: Research Article Article history: Received: 25 November 2024 Received: 5 February 2025 Accepted: 11 February 2025 Published online: 25 March 2025 Keywords: Raphaël Du Mans, Safavids, cultur, travelogue, ethnography, imageology.	This research aims to examine the cultural aspects of Iranians' lives during the Safavid era as depicted in the travelogue of Raphaël Du Mans, a seventeenth-century French priest, using the methodology of imageology. Du Mans resided in Iran for over fifty years, starting from the mid-seventeenth century until his demise. His book, "L'estat de la Perse en 1660" offers insights into the Safavid-era Iranians, with a particular focus on cultural and ethnographic dimensions. Employing imageology, our study categorizes and analyzes the depictions of Iranians in this travelogue across eleven subjects, encompassing architecture and home furnishings, cuisine, attire, games, Nowruz festivities, domestics, calligraphy and language, literature and prevalent sciences, education, prevalent addictions, and public health. Moreover, we examine Du Mans' varying attitudes—positive, neutral, or negative—towards each phenomenon and seek to elucidate the origins of these perspectives. The findings reveal that over 75% of the presented images by Du Mans concerning the cultural life of Iranians convey a negative tone, possibly stemming from his mindset, assumptions, and the purpose of his journey.

***Cite this article:** Saniei, F. & Ghabool, E. (2025) " Imagology of Iranian Culture of Safavid Era from the French Attitude (Case Study: Raphael Du Mans) "... *Journal of Comparative Literature*, 16 (32), 151-16920.<http://doi.org/10.22103/jcl.2025.24423.3797>

© The Author(s).

Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman.

DOI: <http://doi.org/10.22103/jcl.2025.24423.3797>

Abstract**1. Introduction:**

The aim of the following research is to examine the cultural aspects of the lives of Iranians during the Safavid era as presented in the travelogue of Raphael du Mans, based on the knowledge of Imagology. The book "The Status of Iran in 1660," written by Raphael du Mans, a French priest who lived in the mid-17th century during the reign of Shah Abbas II of the Safavid dynasty, portrays various aspects of the lives of Iranians in that era. In this book, the author discusses religion, customs, character traits, culture, knowledge of Iranians, and the political-social situation in Iran. The following text focuses on the image studies of the cultural dimensions of Iranian life during the Safavid period as presented in this book. The subject of imagology involves studying the others' image or, better yet, the others' culture or its elements in one's own literature and art. In other words, imageology is a field and method that examines the depiction of foreign countries or personalities in the works of a writer or a specific period and school (Namvar Motlagh, 122:1388). The perspective of the image creator is influenced by various factors that affect their description of events, as everything that the comparer sees in different texts, including travelogues, is not merely a product of visual and sensory data; they speak from a specific understanding and personal interpretation (Pageaux, 141:1995).

2. Methodology

The research method is based on the theory of Imagology. In the first step, by analyzing the content of du Mans' work, a collection of images related to cultural characteristics is classified. In the second step, based on intra-linguistic factors such as adjectives, adverbs, and textual context, we have evaluated the images in three categories: positive, negative, and neutral, along with a quantitative and statistical analysis of the number of images in each category. In this regard, we attempted to analyze the reasons behind du Mans' perspective on each image as much as possible. In the final step, based on the images that du Mans presents regarding various cultural aspects of Iranian life, we tried to identify an outline of his perspective and thoughts as a prominent character from France at that time.

3. Discussion and Analysis

In this research, images presented regarding cultural aspects of Iranian life during the Safavid era were extracted from the aforementioned book and categorized under 11 topics: architecture and household items, foods, clothing, games, Nowruz ceremonies, servants, script and language, books and common sciences, public education, common addictions, and public health. du Mans compares Iranian household items and their eating habits with the French model and evaluates them as degenerate and incorrect without considering the differences in lifestyle and its requirements between Iran and Europe. He views common games in Safavid Iran as very limited and does not mention popular sports; instead, he presents Iranians as unfamiliar with sports and physical activity, despite the well-known popularity of sports like wrestling and polo in Safavid Iran, which other travelers also noted in their travelogues. He mentions their attention to the lives of their servants as a positive aspect of Iranian culture without providing any judgment and considers Iranian schools to lack quality. According to him, what is paid as tuition to students in religious schools is merely a bribe to keep them there. He evaluates the Persian language as weak and degenerating due to its mixing with Arabic and its lack of grammatical qualities prevalent in Latin. He also discusses the consumption of wine and drugs in Iran and views the use of intoxicants and substances like hemp—prohibited in Islam—as indicative of people's opposition to religious laws. Additionally, he perceives Iranians' adherence to cleanliness and bathing negatively and criticizes it. Since many Islamic rules emphasize purity

through practices like ablution and ghusl (full-body ritual washing), du Mans, as a Christian, does not have a favorable view of this. Moreover, in France at that time, using perfume was more common than bathing, while washing one's face and body was considered a cause for illness.

4. Conclusion

In this work, a total of 47 images related to the cultural aspects of Iranian life were identified in du Mans' travelogue. These images were categorized into 11 topics: household furnishings and architecture, foods, clothing, treatment of servants, popular sports and games, Nowruz ceremonies, writing and language, books, schools, addictions, and health conditions. Among these, there are 32 negative images, 8 positive images, and 7 neutral images, indicating a predominance of negative views in du Mans's judgments on this matter.

Based on du Mans' evaluative perspective on the cultural images of Iranians during the Safavid period, the following characteristics can be identified: 1) His superior view as a European towards Easterners. His descriptions of homes, dining practices, Iranian schools, and the leisure activities of Iranians are consistently accompanied by comparisons to the norms in France, which he considers superior. This is because, in his mind, the European model of anything is deemed the standard against which other phenomena are measured. This subjective quality is what Edward Said refers to in his studies on Orientalism. This trait leads to an exaggerated and sometimes mocking tone in his descriptions of various aspects of Iranian life. 2) The predominance of religious biases and anti-Islam sentiments that influence his descriptions of schools and certain Iranian customs with religious roots. Religion was a significant motivation for him during this mission and occupied a large part of his life. He became a Capuchin monk in his youth and then traveled to Iran to promote what he believed was the true faith. However, like other missionaries, he found little success not only among Muslims but even among Armenians. This failure in promoting his faith made him disdainful of followers of other religions. Additionally, one must consider the anti-Islamic propaganda prevalent among European clergy in the seventeenth century. 3) The predominance of political and colonial perspectives over religious goals. One of the policies adopted by Colbert, minister to Louis XIV in the seventeenth century, was the revival of trade with the East, and sending missionaries to the East was part of this policy. The East was a realm for the French where they had to compete with other colonizers and sought to claim it. du Mans wrote this book to describe the situation in Iran for France so that they could plan their political-economic strategies to advance their colonial objectives in this country. Comparing this book with those of other travelers, such as Pacifique de Provins, strengthens this notion. For example, Pacifique de Provins, who traveled to Iran in the late 1620s with the aim of opening relations with the country, presents much more positive and pleasant images than du Mans. In conclusion, it was found that over 75% of the images du Mans presents regarding the cultural life of Iranians are negative images. This negative perception of Iranians may stem from his particular temperament, his preconceptions as a Christian, and the objectives of his journey. His travel goals were both missionary and politically colonial, which led him to view the people of Iran as "others" who were inferior and in opposition to himself.

Keywords: Raphaël Du Mans, Safavids, cultur,travelogue,ethnography, imageology

Savory, R. (1385) *Iran in Safavid era*. Tehran, Markaz. (in Persian)

- Shariat Panah, Z. , Ghabool, E. and Radmard, A. (2021). The Imagology of Iranians in Eastern and Western Cities of Iran in Ibn Batuta's Travelogue. *Journal of Arabic Language & Literature*, 13(2), 22-44. doi: 10.22067/jall.v13.i2.84508 (in Persian)
- SHEIKHULHUKAMAYI, E. (1387) «Malevolence of Quadrature and its Manifestation in Iraninan Documents». *Nameh-ye Baharestan*, vols7-8, 2007-2008, ser. Nos. 13-14, pp 85-94 (in Persian)
- Tavernier, J. B. (1336). *Tavernier`s Travelogue*. Translated by Aboutorab Nouri. Isfahan, Taaid Bookstore [Ketābforoushi- e-Taaid] (in Persian)

تصویرشناسی فرهنگ ایرانیان عصر صفوی از دیدگاه فرانسویان، موردپژوهی: رافائل دومان*

فرزانه صنیعی^۱ | احسان قبول^۲

۱. دانش‌آموخته دکتری، بخش زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران. رایانامه: Fa.saniei@alumni.um.ac.ir

۲. نویسنده مسئول: استادیار، بخش زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران. رایانامه: ghabool@um.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۹/۵ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۱۱/۱۷ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۱/۲۳ تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۱۲/۲۵ کلیدواژه‌ها: رافائل دومان، صفویه، فرهنگ، سفرنامه، تصویرشناسی، مردم‌شناسی.	هدف از پژوهش زیر بررسی وجوه فرهنگی زندگی ایرانیان عصر صفوی در سفرنامه رافائل دومان، کشیش فرانسوی قرن هفدهم میلادی است که بر اساس دانش تصویرشناسی انجام شده است. دومان در اواسط قرن هفدهم، حدود سال ۱۶۴۵ میلادی، به ایران آمد و تا پایان عمر، یعنی بیش از نیم قرن، در این کشور به سر برد. کتاب «وضع ایران در سال ۱۶۶۰» دربرگیرنده دیدگاه‌های او درباره ایرانیان عصر صفوی، خصوصاً در ابعاد فرهنگی و مردم‌شناسی آن است. در این جستار بر اساس دانش تصویرشناسی، تصاویر ایرانیان در این سفرنامه را در ۱۱ موضوع معماری و اثاثیه منازل، غذاها، لباس‌ها، بازی‌ها، مراسم نوروز، خدمتکاران، خط و زبان، کتاب‌ها و علوم رایج، آموزش عمومی، اعتیادهای رایج و بهداشت و سلامت عمومی استخراج و دسته‌بندی کرده‌ایم، سپس کوشیده‌ایم نوع نگاه و ارزش‌گذاری مثبت، خنثی یا منفی او را نسبت به هر پدیده شرح دهیم و علاوه بر آن، ریشه‌های شکل‌گیری این نوع نگاه را بیابیم. در پایان مشخص شد بیش از ۷۵ درصد تصاویری که دومان درباره زیست فرهنگی ایرانیان ارائه می‌دهد، از نوع تصاویر منفی هستند که این دید منفی نسبت به ایرانیان می‌تواند ریشه در روحیات خاص او، پیش‌فرض‌های او به عنوان یک مسیحی و هدف سفر او داشته باشد. واژه‌های کلیدی: رافائل دومان، صفویه، فرهنگ، مردم‌شناسی، تصویرشناسی، سفرنامه.

* **استناد:** صنیعی، فرزانه؛ قبول، احسان. (۱۴۰۳). تصویرشناسی فرهنگ ایرانیان عصر صفوی از دیدگاه فرانسویان، موردپژوهی: رافائل دومان. *ادبیات تطبیقی*، ۱۶ (۳۱)، ۱۵۱-۱۶۹.

۱. مقدمه

۱-۱. شرح و بیان مسئله

شناخت هر فرد یا گروه نسبت به هویت خود، از طریق روایاتی که دیگران آنان را به واسطه آن تعریف می‌کنند شکل می‌گیرد. خصوصیات منفی یا مثبتی که خود را با آن می‌شناسیم پیشتر توسط دیگران به ما اطلاق شده‌اند. این روایات، در قالب تصویر صورت‌بندی شده و منتقل می‌شوند.

با گذشت زمان و آشنایی اقوام و ملل با یکدیگر، شناخت هر قوم از خود ابعاد تازه‌ای یافت. سفرنامه‌ها دربرگیرنده توصیفاتی از زندگی هر قوم و ملت بودند که در بسیاری از موارد، خود آنان بدان دقت نکرده بودند و ناظر بیگانه، به واسطه بی‌طرفی یا نگاه از بیرون، درک بهتری از آن داشت. بدین صورت، ادبیات به منزله ابزاری برای شکل دادن هویت جمعی آن قوم قرار می‌گرفت. در چنین موقعیتی ادبیات، شناخت و ارتباط میان «من» و «دیگری» را فراهم می‌سازد و اجازه می‌دهد با استفاده از نظر، توصیفات و تجربیات موجود درباره یک فرهنگ دیگر، «دیگری» را بشناسیم و با خصوصیات وی آشنا شویم (فارسیان و صاحبی اول، ۱۳۹۰: ۱۷۹).

موضوع تصویرشناسی مطالعه تصویر دیگری و یا به عبارت بهتر، فرهنگ دیگری یا عناصر آن در ادبیات و هنر خودی است. به عبارت دیگر تصویرشناسی دانش و روشی است که در آن تصویر کشورها یا شخصیت‌های بیگانه در آثار یک نویسنده یا یک دوره و مکتب مطالعه می‌شود (نامور مطلق، ۱۳۸۸: ۱۲۲) و هدف آن بررسی تصویر فرهنگ خودی در ادبیات بیگانه و یا تصویر فرهنگ بیگانه در ادبیات خودی است.

کتاب وضع ایران در سال ۱۶۶۰ⁱ نوشته رافائل دومانⁱⁱ، کشیش فرانسوی است که در اواسط قرن هفدهم و مقارن با پادشاهی شاه عباس دوم صفوی در ایران می‌زیست. در این کتاب، نویسنده جوانب مختلف زندگی ایرانیان عصر صفوی را به تصویر کشیده و از مذهب، آداب و رسوم، خلیات، فرهنگ و دانش ایرانیان و اوضاع سیاسی-اجتماعی ایران سخن گفته است. نوشتار پیش رو، به تصویرشناسی ابعاد فرهنگی زیست ایرانیان عصر صفوی در کتاب فوق می‌پردازد.

رافائل دومان از نخستین مبلغان مسیحی است که به ایران آمد و سال‌های طولانی-بیش از نیم قرن- در ایران زندگی کرد و در ایران نیز از دنیا رفت. تعدادی از مشهورترین سیاحان اروپایی شرق، از جمله تاورنیهⁱⁱⁱ، انگلبرت کمپفر^{iv}، تهونو^v و جان فرایر^{vi} در بدو ورود به ایران از راهنمایی او برخوردار شدند و اطلاعات اولیه خود راجع به ایران را مدیون او هستند. به این ترتیب او بر شناخت سایر اروپاییان درمورد ایران نیز تأثیر بسزایی داشت؛ بخصوص از آنجا که سفرنامه تعدادی از این سیاحان همچون تاورنیه و تهونو در دهه‌های بعد از پرتیراژترین سفرنامه‌های مربوط به شرق بود. همچنین به علت حضور در دربار ایران در جایگاه مترجم، می‌توان نقش سیاسی نیز برای او قائل شد. از سویی، مبلغان مذهبی همچون دومان که به شرق فرستاده می‌شدند تنها با هدف تبلیغ مسیحیت به این سفر نمی‌آمدند بلکه برخی اهداف سیاسی و اجتماعی را نیز دنبال می‌کردند؛ مانند جذب جامعه آرامنه شرق به مذهب کاتولیک و از سوی دیگر ایجاد یک جبهه مذهبی در برابر امپراتوری عثمانی در جایگاه مهم‌ترین قدرت مسلمان آن دوره، و نیز امکان‌سنجی تأسیس نهادهایی چون کمپانی هند شرقی^۱. در زمان حکومت لویی چهاردهم سیاست توجه به شرق به منظور تجارت در آن و احیای اقتصاد فرانسه در دستور کار قرار گرفت و فرانسه پا به عرصه رقابت‌های استعماری گذاشت که پیش‌تر کشورهای چون پرتغال، اسپانیا و هلند در آن حضور داشتند. برنده شدن در این رقابت ابتدا مستلزم تسخیر ایران به لحاظ فرهنگی و مذهبی بود و آمدن مبلغان کاتولیک به ایران، با همین هدف صورت می‌گرفت.

پیش از کتاب وضع ایران در ۱۶۶۰ سفرنامه‌های فرانسوی راجع به ایران انگشت‌شمارند و در همین تعداد کم نیز معمولاً به اختصار از ایران سخن رفته است. از این رو بررسی دیدگاه‌های دومان تصویری که از ایرانیان در سفرنامه خود ارائه کرده است، به عنوان یک منبع تصویرساز برای آثار جهان‌گردان بعدی، نه تنها ما را به شناخت عمیق تری از جامعه ایران قرن هفدهم می‌رساند،

i. Estat de la Perse en 1660

iii. Tavernier

vi. John fryer

ii. Raphael Du Mans

iv. Engelbert Kaempfer

v. Tévénat

بلکه با روحیات سیاحان اروپایی شرق در آن دوران آشنا می‌سازد. در پژوهش حاضر، کتاب وضع ایران در ۱۶۶۰ از رافائل دومان مورد بررسی قرار گرفته است.

۱-۲. پیشینه پژوهش

مقالات زیر مستقیماً به موضوعاتی از سفرنامه رافائل دومان پرداخته‌اند:

صنّعی، فرزانه و قبول، احسان (۱۴۰۲) تصویرشناسی ایرانیان عصر صفوی از رهگذر بررسی امثال و اصطلاحات فارسی به کار رفته در سفرنامه رافائل دومان. *پژوهش زبان و ترجمه فرانسه*، شماره ۲، دوره ۵. این مقاله می‌کوشد با بررسی امثال فارسی به‌کاررفته در سفرنامه، تصویری از موقعیت فرهنگی، اجتماعی و سیاسی ایران عصر صفوی به دست دهد. در این جستار امثال و اصطلاحات از منظر بار ارزشی و زمینه مفهومی احصا و دسته‌بندی شده‌اند و مشخص شد بیشتر این امثال و اصطلاحات با بار ارزشی منفی هستند و زمینه فرهنگی دارند.

صنّعی، فرزانه و قبول، احسان (۱۴۰۲) تصویرشناسی زنان ایرانی عصر صفویه در سفرنامه رافائل دومان. *پژوهش‌های ایران‌شناسی*، سال سیزدهم، شماره ۳ (۴۲-۵۹). در این مقاله آنچه دومان درباره موقعیت فرهنگی و اجتماعی زنان ایرانی عصر صفوی در سفرنامه خود آورده است استخراج و بررسی شده‌اند و مشخص شد نگاه دومان به زنان ایرانی تا حد زیادی منفی است. دلیل این نگرش منفی را می‌توان نخست در هدف سفر او، به‌عنوان یک مبلغ مسیحیت کاتولیک که مسلمانان را از نظر عقیدتی بر خطا می‌داند، جست‌وجو کرد. خودبرتربینی اروپایی او و فرودست دانستن ایرانیان، همچنین عقایدش درباره زنان در جایگاه یک کشیش کاتولیک نیز در این نگرش مؤثرند.

در پژوهش پیش رو از روش دو مقاله بالا بهره جسته‌ایم و مواردی که به تصاویر فرهنگی مرتبط با زنان و یا نگرش فرهنگی دومان به اصطلاحات و امثال فارسی اشاره دارد به این دو مقاله ارجاع داده‌ایم.

در مورد شخص رافائل دومان، کامل‌ترین اثر کتابی است که به همّت فرانسیس ریشار تالیف شده است:

RICHARD, Francise (1995): *Raphaël Du Mans, missionnaire en Perse au XVIIe s.* Paris, Société d'histoire de l'Orient.

این کتاب شامل زندگی‌نامه رافائل دومان و اسناد و نامه‌هایی مربوط به دوران حضور او در ایران است. طهمورث ساجدی در مقاله «رافائل دومان فرانسوی و ایران عصر صفوی» کتاب فوق را منبع اصلی خود قرار داده و به معرفی رافائل دومان، فعالیت‌های میسیونری کاتولیک‌ها و پروتستان‌ها در زمان او و ارتباطات او با سایر مبلغان و سیاحان اروپایی پرداخته است. از میان مقالات و کتاب‌هایی که به معرفی نظریه تصویرشناسی می‌پردازند موارد زیر را می‌توان نام برد:

Guyard, Marius-François (1969). *La littérature compare*. Paris, Presses universitaires de France

Leerssen, joep (2007) *Imagology: The cultural construction and literary representation of national characters. A critical survey*. Amsterdam: Rodopi

Dadvar, Ilmira (2011) *Imagologie*. Teheran, Centre d'études pour l'élaboration de manuels d'enseignement des sciences humaines dans les universités (SAMT)

۱-۳. روش‌شناسی پژوهش

در تصویرشناسی همواره پای «دیگری» در میان است، اما فرهنگ و ملت بیگانه را بایستی «دیگری» شمرد و نه «غیر»، دیگری هرچند معنای غیریت را به ذهن متبادر می‌کند، اما شناخت او راهی به سوی شناخت خود است (نانکت، ۱۳۹۰: ۱۰۴). تصویرپردازی از دیگری نه صرفاً بر اساس واقعیت بیرونی بلکه بر اساس پارادایم‌ها و ایدئولوژی‌های فرهنگ، مؤلف و خواننده تصویرساز صورت می‌گیرد (نامور مطلق، ۱۳۸۸: ۱۲۶). درواقع، همه آنچه تطبیق‌گر در متون مختلف، از جمله سفرنامه‌ها می‌بیند محصول داده‌های دیداری و حسی نیست، او از یک درک و دریافت خاص و یک برداشت شخصی سخن می‌گوید (پازو، ۱۹۹۵: ۱۴۱).

روش پژوهش برای پاسخ به این دو پرسش، بر مبنای نظریه تصویرشناسی چنین است که در گام نخست با تحلیل محتوای اثر دومان مجموعه تصاویری که به نحوی به شاخصه‌ای فرهنگی مرتبط است طبقه‌بندی شده‌اند. در گام دوم بر اساس عوامل درون‌زبانی همچون صفت‌ها، قیدها و بافتار متن به ارزش‌گذاری تصاویر در سه دسته مثبت، منفی و خنثی اقدام و با تحلیل کمی و آماری میزان تصاویر هر دسته را توصیف کرده‌ایم. در این زمینه تا حد امکان به تحلیل دلایل نگرش دومان به هر تصویر پرداخته‌ایم. در گام آخر، بر اساس تصاویری که دومان از ابعاد مختلف فرهنگی زندگی ایرانیان ارائه کرده است سعی کرده‌ایم شمایی از نگرش و نوع افکار او را در جایگاه شخصیتی برگزیده از فرانسه آن روزگار شناسایی کنیم.

در پژوهش زیر می‌کوشیم به دو پرسش زیر پاسخ دهیم:

- ۱- ابعاد فرهنگی زندگی ایرانیان و نگرش ارزش‌گذارانه دومان نسبت به آن در سفرنامه‌اش چگونه است؟
- ۲- با توجه به توصیفاتی که رافائل دومان از ایران ارائه می‌دهد، به چه شناختی از خود او می‌توان دست یافت؟

۲. بحث و بررسی

پیش از آغاز بحث درباره انواع تصاویر فرهنگی در سفرنامه رافائل دومان لازم است به صورت مختصر درباره بافت تاریخی فرهنگی دوره صفویه و همچنین حکومت لویی چهاردهم توضیحاتی ارائه شود تا با بسترهای فرهنگی تاریخی پیدایش این تصاویر و نگرش ارزش‌گذارانه دومان نسبت به آن‌ها روشن‌تر گردد.

کتاب رافائل دومان در قرن هفدهم میلادی نوشته شده است، قرنی که بحران‌هایی را برای فرانسه به همراه داشت. از سویی جنگ میان کاتولیک‌ها و پروتستان‌ها به تازگی پایان گرفته بود، هرچند موقعیت پروتستان‌ها بهبود چندانی نیافته بود و کشور نیز تحت تأثیر سال‌های طولانی جنگ موقعیتی بحرانی داشت. از سوی دیگر، شورش‌های فروند^۲ در دوران سلطنت لویی چهاردهم تهدیدی برای حکومت وی بود. مجموعه این عوامل لویی چهاردهم را به سمت حکومت مطلقه و دیکتاتوری سوق داد. مسئولیت پارلمان به «شورای خصوصی» که مستقیماً زیر نفوذ شخص پادشاه قرار داشت، تفویض شد و بلافاصله پس از مرگ مازارن، نخست‌وزیر لویی، او اعلام کرد دیگر نخست‌وزیری نخواهد داشت و از آن پس خود امور حکومت را به دست خواهد گرفت. با این حال از افراد کاردانی در حلقه مشاورانش بهره برد که شاید مشهور ترینشان ژان باتیست کلبر باشد. کلبر مشاور سرشناس محسوب می‌شد که در جهت‌دهی سیاست خارجی و اقتصاد فرانسه نقش پررنگی داشت. از جمله اقدامات او، احیای تجارت با شرق از طریق تأسیس کمپانی هند شرقی در سال ۱۶۶۴ م. بود. با این اقدام، فرانسه نیز به میدان رقابت تجاری کشورهای اروپایی در خلیج فارس پیوست و رقیبی برای انگلستان و هلند شد.

دوران زندگی دومان در ایران مصادف با حکمرانی شاه عباس دوم صفوی بود که در ۱۰۵۲ ه.ق (۱۶۴۲ م.) در هشت سال و شش ماهگی بر تخت نشست. سلسله صفوی پس از دوران اوجی که در زمان شاه عباس اول تجربه کرده بود رفته رفته سیر انحطاط را می‌پیمود، شاید به این دلیل که شاه عباس دوم بر اثر قساوت و سوءظن به اطرافیان، با قتل و کور کردن فرزندان خود را از داشتن جانشینی شایسته محروم ساخت. عباس دوم که همانام جدش عباس اول بود در بسیاری از جهات به او شباهت داشت. نظیر جدش به عدالت دلبستگی داشت و به شکایات مربوط به خلافتکاری و ظلم مقامات حکومتی به سرعت رسیدگی می‌کرد، به هنر، ساختن ابنیه عمومی و نقاشی نیز علاقمند بود. ضعف بزرگ شاه عباس دوم اعتیادش به الکل بود و افراط در مصرف آن به حیاتش در سی‌ودوسالگی - سال ۱۶۶۶ ه.ق. پایان داد. با به سلطنت رسیدن صفی‌میرزا با نام شاه سلیمان، سلسله صفویه وارد دوره‌ای از زوال سریع شد (ن.ک: سیوری، ۱۳۸۵: ۲۳۱-۲۳۶)، زوالی که سرانجام در دوران شاه سلطان حسین به وقوع پیوست.

با مطالعه سفرنامه رافائل دومان برجسته‌ترین تصاویر مرتبط با فرهنگ و آداب و رسوم ایرانیان را در این موارد دسته‌بندی کرده‌ایم: ۱- معماری و اثاثیه منازل؛ ۲- غذاها؛ ۳- لباس‌ها؛ ۴- بازی‌ها؛ ۵- مراسم نوروز؛ ۶- خدمتکاران؛ ۷- خط و زبان؛ ۸- کتاب‌ها و علوم رایج؛ ۹- آموزش عمومی؛ ۱۰- اعتیادهای رایج؛ ۱۱- بهداشت و سلامت عمومی. در هریک از این ۱۱ تصویر کلان فرهنگی نگرش ارزش‌گذارانه یا خنثی دومان را تحلیل کرده و در این میان به شناسایی و تبیین برخی از دلایل این نگرش پرداخته‌ایم.

۲-۱. معماری و اثاثیه منازل ایرانی

دومان معماری منازل ایرانی را نمایانگر عقاید مذهبی ایرانیان می‌داند. عقیده به رعایت حجاب و پرهیز از نامحرم در تقسیم‌بندی خانه به حرم (مخصوص زنان) و دیوان‌خانه (محل تردد سایرین) بازتاب‌دهنده عقاید ایرانیان در معماری ایشان است.

دومان توصیف چیدمان منزل را از دیوان‌خانه، که محل پذیرایی از مهمانان است آغاز می‌کند. در این اتاق بهترین اثاث منزل قرار داده می‌شود و اثاثیه قدیمی‌تر را در اندرونی منزل قرار می‌دهند (دومان، ۹۵:۱۸۹۰). او اثاثیه منازل ایرانی را نه در بافت فرهنگی ایران، بلکه با بافت فرهنگی کشور خودش مقایسه می‌کند و آن را ناقص می‌یابد. مثلاً این که در ایران از تخت و کمد خبری نیست و به جای آن از رختخواب و گنجه استفاده می‌کنند (همان، ۹۹).

ترئیات خاص اتاق پذیرایی از مهمان و اختصاص بهترین اثاثیه منزل به این اتاق، نشان‌دهنده آبروداری و اهمیت احترام به مهمان در فرهنگ ایرانی-اسلامی است. این تصویر، از محدود مواردی است که نظر مثبت دومان را به خود جلب کرده است. هرچند با مشاهده تصویر منفی حرم‌خانه و تأکید بر اختصاص دادن وسایل کهنه به آن، می‌توان پنداشت که بیان اهمیت مهمان‌خانه با هدف کم ارج نشان دادن زنان و حرم‌خانه ایشان باشد.^۳ به دلیل نبود تخت و کمد و صندلی، او از منازل ایرانی تصویری منفی ارائه می‌دهد، حال آن‌که اثاث منزل متناسب با شرایط فرهنگی و اقلیمی هر منطقه انتخاب می‌شود. به عنوان مثال رواج استفاده از تخت و صندلی در اروپا ممکن است به دلیل رطوبت هوا باشد، که در آب و هوای خشک اصفهان کارکرد خود را از دست می‌دهد. از طرفی به رغم اینکه اثاثیه نفیسی چون قالی و روکش زربفت پشته‌ها در منازل ایرانی را توصیف کرده است، اما چون پارچه‌هایی مانند پارچه‌های فرانسوی را نمی‌بیند، نظرش به کل منفی می‌شود که این مسئله نیز ناشی از نگاه فرادستانه او نسبت به شرق و شرقیان است. او در ذهن خود، مدام میان «اینجا» و «آنجا»، یعنی «مکان من» و «مکان دیگری» در رفت و آمد است و مکان خود را به مکان دیگری برتری می‌دهد و در این میان نمی‌تواند متغیرهای فرهنگی، مذهبی و اقلیمی را در پدید آمدن این تفاوت‌ها لحاظ کند.

۲-۲. غذاها

طبق گفته دومان، در ایران مرسوم است که دو بار در روز غذا می‌خورند، غذای صبح چاشت نام دارد. شب‌ها غذای پختنی می‌خورند و ناهاری در کار نیست. از نظر دومان امساک ایرانیان در غذاخوردن نه از روی زهد و پارسایی، بلکه به خاطر فقر عمومی این کشور است؛ هرچند خودشان مدعی هستند که از ترس سنگینی معده غذا نمی‌خورند (همان، ۱۱۳).

عادات غذایی ایرانیان با مدل رایج در فرانسه متفاوت بوده است. در فرانسه قدیم، وعده ناهار در ساعاتی قبل از ظهر و وعده شام در هنگام عصر صرف می‌شد و شب‌هنگام، با فاصله گرفتن از زمان صرف شام، وعده غذایی سبکی خورده می‌شد که فعل souper (سوپ خوردن) به آن دلالت دارد. شاید به این دلیل است که دومان معتقد است در وعده‌های غذایی ایرانیان ناهار وجود ندارد. در این بخش دوباره ذهن دومان میان «اینجا» و «آنجا» یا همان «مکان خود» و «مکان دیگری» در حال مقایسه است. جای تامل است که او در جایگاه یک کشیش کاپوسن، که زهد و ریاضت برایش نوعی از ارزش تلقی می‌شود، حتی نمی‌تواند به کم غذاخوردن ایرانیان هم نگاه مثبتی داشته باشد. ضمن این که این توصیفات دومان ظاهراً درباره طبقه کم‌برخوردار ایرانیان است؛ چراکه خود دومان در جای دیگر یکی از ویژگی‌های منفی ایرانیان را پرخوری آنان معرفی می‌کند (همان، ۱۱۰-۱۱۱). نبود وعده غذایی ناهار در برنامه غذایی ایرانیان با بعضی احادیث همخوانی دارد و احتمالاً ریشه در باورهای دینی ایشان داشته است. در قرآن غذا خوردن در صبح و شام عادت بهشتیان شناخته می‌شود؛^۴ همچنین صبحانه و شام وعده‌های غذایی‌ای هستند که در احادیث گوناگون بر خوردن آن تأکید شده است.^۵

دومان قهوه را، که سرو آن در مهمانی‌های ایرانی مرسوم بوده است معجونی به رنگ لجن مرداب می‌داند (همان، ۱۰۱). دلیل توصیف نامطبوع دومان از قهوه نیز می‌تواند خصلت شرقی این نوشیدنی در آن دوران باشد. رساله‌ای که آنتوان گالان با عنوان «ریشه‌های مصرف قهوه و اشاعه آن» از یک دستنویس عربی در اواخر قرن هفدهم ترجمه کرده است نشان می‌دهد این نوشیدنی چندان نزد فرانسویان شناخته شده نبود. قهوه در ۱۶۶۹ به دربار لویی چهاردهم رسید و فرانسویان به آن عسل و عنبر می‌افزودند تا

طعمش را قابل تحمل سازند (Mongredien, 1948: 107). این غریب بودن، هنگامی که در نظر بگیریم اروپاییان در مواجهه با شرق عموماً سلیقه و عادت خود را معیار ارزش گذاری پدیده‌ها قرار می‌دادند، دلیل ارائه این تصویر منفی را روشن می‌کند. دومان همه مراحل غذا خوردن در ایران را مخالف آداب فرانسوی می‌یابد. از جمله تقسیم غذا با دست، نبود قاشق و چنگال و پیچیدن لقمه لای نان، و آدابی مثل آرزوی سلامتی پیش از نوشیدن (دومان، ۱۳۹۰: ۱۱۰). او مثال‌هایی از ظرایف غذا خوردن در فرانسه را ذکر می‌کند و می‌گوید وصف غذا خوردن ایرانیان را به این منظور آورده تا اسباب تفریح اشراف فرانسوی گردد و بدانند اگر فرهنگ غذا خوردن چیزی است که ما در فرانسه داریم، اینجا ابداً خبری از آن نیست (همان، ۱۱۲). این معیار دانستن رسوم اروپایی و منحنی شمردن آنچه شرقی است، توضیحات ادوارد سعید راجع به دید فرادستانه اروپایی را به یاد می‌آورد. انسان مشرق‌زمینی از دید نگرنده غربی غیر منطقی، منحنی، کودک‌منش و «دیگرگونه» بود؛ بنابراین انسان اروپایی منطقی، باتقوا، بالغ و «طبیعی» یا «نرمال» به شمار می‌رفت (سعید، ۱۳۸۶: ۷۱).

برخی از تصاویر منفی ارائه شده درباره غذا خوردن ایرانیان به آداب و رسوم و باورهای مذهبی ایشان برمی‌گردد. مثلاً سخن نگفتن در حین غذا که دومان علت آن را حرص در غذا خوردن می‌داند، ممکن است به علت حفظ حرمت سفره باشد. عادت به غذا خوردن با دست نیز ممکن است به دلیل احادیثی باشد که به فضیلت غذا خوردن با دست راست اشاره داشتند. همچنین دور نیست که برخی عادات غذا خوردن در ایران، از ناحیه‌ای به ناحیه دیگر متفاوت بوده باشد. ابن بطوطه، سیاح قرن هشتم هجری، در خوارزم دیده بود که مردم با کارد، قاشق و سیخ (چنگال) غذا می‌خورند (قبول و همکاران، ۱۴۰۰: ۲۹). دومان ترجیح می‌دهد بافت فرهنگی غذا خوردن در ایران نیز مانند فرانسه باشد، حال آن که آداب مورد پذیرش او نیز تنها در میان قشر خاصی از فرانسویان رایج بود. در فرانسه عصر لویی چهاردهم، آدابی که دومان ذکر می‌کند و بلکه سختگیرانه‌تر از آن، بر سر میز غذای اشراف اجرا می‌شد و دلیل آن بیش از رفتار پسندیده، اصرار طبقه اشراف بر تمایزشان با سایر مردم بود. اشراف قرن هفدهم فرانسه به شدت به دنبال تعریف سبک زندگی متمایز و درخور جایگاه اشرافی خود بودند. بر سر میز حاضر شدن و غذا خوردن نیز از چنین قواعدی مستثنی نبود. کتاب *رساله جدید پیرامون آدابی که در فرانسه میان نجیب‌زادگان رعایت می‌شود* که در سال ۱۶۷۱ نوشته شده است، قوانین میز و چگونگی سرو غذا را با جزئیات فراوان، به اشراف می‌آموزد: زیتون را باید با قاشق برداشت، نه با چنگال، پرتقال را، که با گوشت بریان سرو می‌شود، باید از عرض برید و نه مانند سیب از طول. هیچ چیز بدتر از لیسیدن انگشت و کارد و قاشق و چنگال نیست و هیچ رفتاری اراذل‌مآبانه‌تر از این نیست که ته بشقاب یا طرف خود را با انگشت پاک کنید (مونگردیان، ۱۹۴۸: ۹۷-۹۹). در این بخش، سبک تصویرپردازی دومان با هدف تمسخر با بزرگ‌نمایی و اغراق همراه می‌شود. «لقمه‌هایی که گلو را پاره می‌کنند»، «دندان‌هایی که از سنگ آسیا چیزی کم نمی‌آورند» و «مردی که نیمی از مرغ بریان را یکجا به دهان می‌گذارد» تصاویر اغراق‌آمیزی هستند دومان با ارائه آن‌ها ذهنیت منفی خود را نسبت به ایرانیان نشان می‌دهد. ذهنیتی که تا حد زیادی متأثر از هدف استعماری سفر او به ایران است.

۲-۳. لباس‌ها

طبق گفته دومان، در ایران خوب لباس پوشیدن خیلی گران تمام می‌شود و اگر مردم تند تند لباس عوض نکنند و لباس نو نپوشند، ریخت نوکرها را پیدا می‌کنند (دومان، ۱۳۹۰: ۱۰۱). دومان در پوشاک ایرانیان نیز به دنبال آنچه در فرانسه مرسوم است می‌گردد و چون نمی‌یابد، از آن انتقاد می‌کند. ایرانیان برخلاف فرانسوی‌ها کلاه به سر نمی‌گذارند، بلکه شالی دور سر می‌پیچند و از کلاه گیس و پاپوش نیز استفاده نمی‌کنند (همان، ۱۰۲-۱۰۳).

توجه ایرانیان به لباس، دوام و پاکیزه نگاه داشتن آن امری است که سیاحان دیگر نیز به آن اشاره داشته‌اند و ای بسا دقت در حفظ پاکیزگی لباس ریشه در آموزه‌های دینی مبنی بر رعایت نظافت داشته باشد. با این حال دومان از این نکته مثبت نیز تصویری منفی ارائه می‌دهد. شاید ریشه این نگاه منفی، به جز تحقیری که دومان معمولاً در جای جای کتاب خود به ایرانیان روا داشته است، نگاه متناقض دومان و نبود اصول ثابت برای نگرش ارزش‌گذارانه باشد. او به عنوان یک کشیش اروپایی، ایرانیان مسلمان را

اولاً گمراه و ثانیاً پایین‌تر از خود می‌دید. از طرفی این نگاه منفی می‌تواند به این دلیل باشد که ریاضت و بی‌توجهی به خوراک و پوشاک در دین مسیح ارزش تلقی می‌شد.

طبق اطلاعاتی که دومان می‌دهد، نوع آرایش مو و ریش تا حدودی بیان‌کننده طبقه اجتماعی افراد است، مثلاً قاضیان و نظامیان در آراستن ریش ترتیب خاصی را رعایت می‌کردند. توصیف او از اجزای پوشش ایرانیان گزارشی و فاقد ارزش‌گذاری خاص است، حتی قسمت‌هایی که راجع به لباس متمایز ثروتمندان با تزیینات طلا و نقره سخن می‌گوید. دلیل آن را می‌توان در این جست که به دستور لویی چهاردهم ترتیب مشابهی در فرانسه رسمیت یافته بود و از نظر دومان، استاندارد همان چیزی بود که در اروپا رواج داشت. این نگاه اروپامحور همان نگاهی است که ادوارد سعید به نقد آن می‌پردازد.

۲-۴. خدمتکاران

هرچند دومان بر فقر ایرانیان تأکید می‌کند اما آنان را افرادی علاقه‌مند به تجملات می‌داند که بیشترین مخارجشان برای لباس، اسب و نوکر است. ایرانیان پول زیادی برای خدمتکار داشتن خرج می‌کنند، چون همه می‌خواهند مثل شاه گماشتگانی داشته باشند، هرچند از عهده پرداخت مواجیشان برنیایند (دومان، ۱۸۹۰: ۱۰۴-۱۰۵). غلامان یک خانه معمولاً با یکدیگر ازدواج می‌کنند و تهیه اسباب زندگیشان همه بر عهده ارباب است. فرزندان حاصل از این ازدواج آزاد نیستند، اما خانه‌زادند و به هیچ وجه فروخته نمی‌شوند، بلکه ارباب بر اساس قابلیتشان در پرورش آنان می‌کوشد (همان، ۱۲۴). ایرانیان به نوکرهایشان اسم‌هایی بالاتر از شخصیت آنان می‌دهند، مثل *میرزاخان*، *دولتیار*، *عنبر*، *فصیح*، *خوش‌قدم* و *مبارک* و از این دست اسامی که برای یک غلام بی‌موسم^۷ [احتمالاً معادل بی‌مسمای به نظر می‌آیند (همان، ۱۲۹).

تصاویر ارائه شده از خدمتکاران، از طرفی نشان می‌دهد یکی از عوامل تعیین منزلت اشخاص، تعداد خدمتکاران بوده است؛ از طرفی نیز وجود مناسبات انسانی و توجه ارباب به احوال عاطفی خدمتکاران در آن مشهود است. این که در نامگذاری غلامان اسامی‌ای با بار معنایی مثبت استفاده می‌شد، ریشه در عوامل فرهنگی خاصی دارد که شاید مهم‌ترین آن را بتوان تفأل به خیر یا تأسی مردم به سیره معصومین در سلوک با خادمان خود دانست، اما این خصیصه فرهنگی از دید دومان بی‌مناسبت و «بی‌موسم» است و تصویری منفی از آن ارائه می‌دهد. به نظر می‌رسد دومان به رغم مسلک کاپوسن خود، که از آموزه‌های آن توجه به فقر و ضعف‌است، نسبت به نوکر و خدمتکار نگاهی تحقیرآمیز دارد. به عنوان مثال، چنان که پیشتر ذکر شد اشخاص بدلباس و بدظاهر را به «نوکر» تشبیه می‌کند. به همین دلیل حرمت‌گذاری به خدمتکاران، حتی در حد انتخاب نام نیکو، به نظر او بی‌دلیل است. هزینه کردن برای داشتن خدمتکار هرچند به تمام ایرانیان نسبت داده می‌شود، به احتمال زیاد خاص طبقه مرفه جامعه بوده است؛ زیرا حلقه اصلی معاشران دومان از طبقات بالای جامعه و درباریان بودند اما دومان آن را به کل جامعه تعمیم می‌دهد. از همین‌جا می‌توان به یکی دیگر از ویژگی‌های نگرشی دومان پی برد و آن این است که او مشاهدات جزئی خود را تعمیم به کل می‌دهد. در این میان اگر با تصاویری روبه‌رو شود که خلاف حکم کلی‌اش باشد به آن توجه نمی‌کند.

۲-۵. بازی‌ها

طبق گفته دومان در ایران بازی‌های کمی وجود دارد: «کارت‌بازی (گنجفه) شش یا هفت مدل کارت دارد... که با خاج و پیک ما متفاوت است. از بازی با گوی و گلف و... اصلاً خبری نیست، چون این‌ها بر خلاف ما، حتی حاضر نیستند از این کوچه تا کوچه بعدی را با پای خودشان بروند (دومان، ۱۸۹۰: ۱۱۳)؛ همچنین دومان اذعان می‌کند که بازی‌هایی که در آن بر سر پول شرط‌بندی شود ممنوع است و شاه به مشعلدارباشی دستور داده از قماربازان مبلغی جریمه بگیرد. مشعلدارباشی زیردستانی مخصوص دارد که این زیردستان، قماربازان را از گوشه خرابه‌ها و قبرستان‌ها می‌یابند، سهم خود را از آنان می‌گیرند و آن را با مشعلدارباشی طبق شرط تقسیم می‌کنند (همان، ۱۱۴-۱۱۵). بر اساس این سطور، قمار در ایران به صورت علنی انجام نمی‌شد و قماربازان ناگزیر از اختفا بودند، دقیقاً بر خلاف دربار لویی چهاردهم که بازی‌های مبتنی بر شرط‌بندی روز به روز طرفداران بیشتری می‌یافت و مبالغ کلانی در آن رد و بدل می‌شد.

همچنین از بازی کودکانه تخم‌مرغ‌بازی یاد می‌کند که در آن هر کس با تخم‌مرغ خود به تخم‌مرغ رقیب ضربه می‌زند و اگر آن را بشکند برنده است و تخم‌مرغ رقیب از آن او می‌شود. گاه بچه‌ها تخم‌مرغ را می‌شکافند و با موم پر می‌کنند و دوباره با مهارت می‌بندند تا شانس برنده شدن خود را بالا ببرند (همان).

طبق این اطلاعات، ورزش غیر حرفه‌ای چندان جایی در زندگی روزمره ایرانیان بزرگسال نداشته است. در جای دیگر دومان مختصری درباره زورخانه، به عنوان محلی برای ورزش حرفه‌ای و پهلوانی توضیح می‌دهد و می‌افزاید که اشخاص محترم و نجیب‌زاده به زورخانه رفت و آمد نمی‌کنند و این در ذهن دومان تصویری منفی از این جنبه زندگی آنان می‌سازد. ایرانیان را به خاطر نداشتن فعالیت‌های بدنی‌ای از قبیل پیاده‌روی مسخره می‌کند و به آنان نسبت تنبلی می‌دهد، زیرا برخلاف ایرانیان، فرانسویان از پیاده‌روی استقبال می‌کردند، هرچند این امر نیز در وهله اول نه با هدف ورزش و تندرستی، بلکه در خدمت سبک زندگی متمایز اشراف صورت می‌گرفت. گردشگاه‌های پاریس محل ملاقات و آشنایی نجیب‌زادگان و به نمایش گذاشتن آخرین مد توسط بانوان اشراف‌زاده بود (مونگردیان، ۱۹۴۸: ۱۰۷).

این که ایرانیان عادت به گردش‌هایی نظیر آنچه در فرانسه معمول بود نداشتند می‌تواند دلایل متعددی از جمله آب و هوای متفاوت و اقلیم خشک ایران یا نبود گردشگاه‌های عمومی باشد، زیرا به گواهی تاریخ، در عصر صفوی انواع دیگری از ورزش‌ها چون سوارکاری، شمشیرزنی، کشتی و ورزش‌های زورخانه‌ای رواج داشت. میدان نقش جهان در زمان شاه عباس، به منظور بازی چوگان ساخته شد و سیاحانی چون برادران شرلی، دلاواله و فیگوئروا در سفرنامه‌های خود از این ورزش سخن گفته‌اند. ظاهراً دومان برای اثبات پیش‌فرض منفی خود نسبت به ایرانیان گاه واقعیت‌هایی را که دیگر جهانگردان اروپایی توصیف می‌کرده‌اند نمی‌دیده و دست به تحریف واقعیت‌ها می‌زده است.

۲-۶. مراسم نوروز

مراسم عید نوروز نیز از جمله مراسمی است که باورهای مذهبی ایرانیان با آن درآمیخته است، که دومان باز هم با تمسخر و تحقیر این باورها را نقل می‌کند:

ثروتمندان لحظه تحویل سال طلا و جواهراتشان را دورشان می‌چینند که سال جدید برایشان پر از پول باشد، اما وسواسی‌ها^۷ نماز و دعا می‌خوانند. ایرانی‌ها در نوروز به گشت‌وگذار می‌روند و تا زمانی که آخرین سکه در کیسه‌شان باشد وقت‌گذرانی را ادامه می‌دهند. ورد زبانشان این است که «خدا/ کریم/ است، خدا/ پروردگار/ است»^۸. (دومان، ۱۸۹۰: ۷۶-۷۷)

این تنها موردی نیست که دومان افراد پایبند به شعائر مذهبی را وسواسی می‌نامد، و با وجود اینکه خود به عنوان یک راهب زندگی‌اش را وقف مذهب کرده است، نمی‌تواند نسبت به مسلمانان متشرع نظر مثبتی داشته باشد. احتمالاً تفریح، وقت‌گذرانی و هزینه کردن برای شیرینی و تنقلات نیز با اصول راهبانه او در تناقض است و به همین دلیل آن را تخطئه می‌کند. عبارت «خدا پروردگار است» معنی خاصی ندارد و به احتمال زیاد دومان در نقل آن مرتکب اشتباه شده است، زیرا در زبان فارسی پروردگار مترادف خداست و نه از اسامی خدا. این مورد از موارد بیان‌کننده ضعف نسبی دومان در تکلم به فارسی است.^۹

۲-۷. خط و زبان

از توصیفات دومان می‌توان دریافت که ایرانیان به دانش علاقه‌مند بوده‌اند و داشتن سواد و توانایی کتابت، ارزشمند تلقی می‌شده است، به گونه‌ای که حتی تراشه‌های قلم را نیز مقدس می‌شمارند و هنگام تراش قلم نمی‌گذارند خرده‌های آن روی زمین بریزد و لگدمال شود. این کار را گناه می‌دانند، زیرا ای بسا این قلم بارها اسم خدا را نوشته باشد (دومان، ۱۸۹۰: ۱۳۱).

از عادات ایرانیان هنگام نوشتن این است که بعد از نوشتن نامه یکی از زوایای کاغذ، گوشه راست پایینی آن را با قیچی می‌برند تا شکل آن را ناقص کنند: «می‌گویند مستطیل شکل کامل است و کمال به انسان نمی‌برازد. اما من فکر می‌کنم به خاطر احتراز از مثلث است که آن را بدیم می‌دانند، زیرا اگر قطر مستطیل را بکشی تبدیل به دو مثلث می‌شود و پرهیز از مثلث به خاطر یادآوری تثلیث مسیحیان است» (همان).

بازتاب این سنت که شاردن نیز از آن سخن گفته است، در بسیاری از اسناد دوره صفویه و پیش از آن دیده می‌شود و از باورهای کهن و ریشه‌دار در کتابت است. در تعدادی از متون کهن ضرورت مخدوش کردن گوشه پایینی سمت راست کاغذ، برای دفع نحوست ذکر شده است و باطل کردن شکل تربیع را در حصول به مقصود و پرهیز از نحوست و ناکامی نافع می‌شمرده‌اند. به این سنت در متونی مربوط به پیش از دوران صفویه نیز اشاره شده است، از جمله نفایس‌الفنون شمس‌الدین آملی و لطایف‌الانشای نسفی هر دو متعلق به قرن هشتم هجری. این امر مبین قدمت این رسم در کتابت ایرانیان است. (شیخ‌الحکمایی، ۱۳۸۷: ۹۰) احتمالاً ریشه این عقیده، باور به نحوست تربیع نجومی (چهار موقعیت ماه در طول گردشش به دور زمین، که حدوداً هر هفت روز اتفاق می‌افتد) بوده است و قدما، ناقص کردن شکل مربع را عاملی برای در امان ماندن از نحوست تربیع نجومی می‌دانسته‌اند (همان، ۸۷). اما چرا دومان این امر را ناشی از بیزاری مسلمانان از مسیحیان می‌داند؟ احتمالاً این تفکر به ناکامی او در مأموریت تبلیغی‌اش برمی‌گشت. او نیز مانند سایر مبلغان هم‌کیش خود نتوانسته بود ایرانیان را به مسیحیت دعوت کند، و در مقابل شاهد مسلمان شدن تنی چند از هم‌کیشان خود بود، از جمله آنتوان دو ژزو پرتغالی که نام علیقلی‌خان جدیدالاسلام را برای خود برگزید (ر.ک: جعفریان، ۱۳۹۷). تاورنیه ماجرای جوانی فرانسوی را نقل می‌کند که شاه در حضور دومان به او پیشنهاد می‌کند اسلام بیاورد و چون با مخالفت دومان مواجه می‌شود به او می‌گوید «من می‌دانم تو در این شهر مانع از این هستی که فرنگیان مسلمان بشوند... خوب از آن‌ها نگهداری کن و مراقب مذهبشان باش اما این یکی را به من ببخش» (تاورنیه، ۱۳۳۶: ۴۸۷). چنان که می‌بینیم، مأموریت دومان از تبلیغ مسیحیت به تلاش برای حفظ دوستان مسیحی‌اش بر آیین خود تقلیل یافته بود. بعید نیست این ناکامی طی سال‌های طولانی اقامت او، ذهنیت دشمنی ذاتی ایرانیان با مسیحیت را برایش ایجاد کرده باشد، به طوری که در پدیده‌های جزئی به دنبال نشان این خصومت بگردد.

همچنین دومان هنگام توصیف زبان فارسی آن را با لاتین مقایسه می‌کند و به دلیل آن که بسیاری از مقوله‌های دستوری لاتین (همچون تغییر انتهای اسم بر مبنای نقش دستوری آن) در زبان فارسی وجود ندارد آن را زبانی ضعیف و فقیر می‌داند که بسیاری چیزها را از عربی گرفته است و به همین دلیل رو به اضمحلال می‌رود (دومان، ۱۸۹۰: ۱۳۵). دومان با زبان‌های لاتین، فارسی، عربی و ترکی آشنا بود. دانش زبان‌شناختی او نیز در این سطور آشکار می‌شود. تنها استدلال او برای اثبات فساد زبان فارسی این است که این زبان فاقد کیفیات دستوری لاتین است. او زبان علمی کهن اروپا، یعنی زبان لاتین را معیار قرار داده و زبان‌های دیگر را بر اساس میزان شباهتشان به آن، ارزیابی می‌کند. این نوع از نگرش اروپامحور در جای‌جای این کتاب دیده می‌شود.

۸-۲. کتاب‌ها و علوم رایج

دومان می‌نویسد قیمت کتاب در ایران بسیار گران است و قیمت‌گذاری آن بر اساس کیفیت خط است نه محتوا. ایرانیان کتاب‌هایی از بطلمیوس، خواجه‌نصیر، اقلیدس، ارشمیدس و ابن‌هیثم، در علم حساب، جبر، مناظر و مکانیک دارند (همان، ۱۷۱). به نجوم توجه دارند زیرا شدیداً علاقه‌مند به دانستن آینده خود هستند (همان، ۱۲۹). دومان توضیحات مفصلی راجع به اسطرلاب ایرانی و اجزای آن می‌دهد (همان، ۱۶۷).

درباره شعر و ادب فارسی، دومان تنها به این حد اکتفا می‌کند که بگوید ایرانیان طبع شعر دارند، اشعارشان مثل اشعار فرانسه دارای قافیه (متر/دف)^{۱۰} است و شاعران خوبی هم دارند. نقد او به کتاب‌های تاریخی ایرانی این است که در نگارش تاریخ به پیش از خلقت آدم هم پرداخته‌اند، چون عقیده دارند جهان در طول بی‌شمار سالیان پیش از خلقت نوع بشر متعلق به مخلوقات دیگری بوده است. او این مطالب را جعلیاتی می‌داند که نقلشان موجب خنده می‌شود (همان، ۱۷۱). زبان عربی را برای ایرانیان مثل لاتین برای اروپاییان می‌داند که هرگز آن را طوری که بتوانند به خوبی صحبت کنند یاد نمی‌گیرند.

می‌توان چنین استنباط کرد که دومان از میان علوم و هنرها، به ادبیات از همه کمتر توجه داشته است، بنابراین با وجود پرداختن دقیق و جزئی به بسیاری از مسائل مربوط به ایران از جمله مذهب، که حرفه خود اوست، به ادبیات که جزء بسیار مهمی از فرهنگ ایرانی است، نمی‌پردازد و در میان کتاب‌ها و نویسندگانی که معرفی می‌کند، نامی از دیوان‌ها و شاعران پارسی دیده

نمی‌شود؛ حال آن که، از یک سو اصفهان در این دوره یکی از مهدهای ادبیات و شعر فارسی بود و از سوی دیگر، با ترجمه آندره دوریه^۱ از گلستان در ۱۶۳۴، آشنایی و علاقه فرانسویان به شاعران ایرانی آغاز شده بود. دلیل نادیده گرفته شدن ادبیات فارسی در این سفرنامه را می‌توان نبود نقطه ضعف در آن از منظر دومان، یا بی‌علاقه بودن وی به این موضوع دانست. بر خلاف ادبیات، دومان به نجوم که مورد علاقه او بود و دستی در آن داشت مفصل‌تر می‌پردازد. او ناگزیر است در مورد دانش مسلمانان واقع‌بین باشد، زیرا اروپاییان در جریان جنگ‌های صلیبی با میراث علمی مسلمانان آشنا شدند و از بسیاری از کتب آنان استفاده کردند.

۹-۲. آموزش

بنا به نظر دومان، ایرانیان به آموزش علاقه داشتند و استعداد فراوانی نشان می‌دادند، و اگر در این سرزمین صنعت چاپ هم وجود داشت، ای بسا ایرانیان از اروپاییان نیز پیشی می‌گرفتند. در ایران آموزش عالی از طریق مدارس وقفی صورت می‌گرفت. دومان پس از توصیف این مدارس می‌نویسد در ایران از دانشگاه‌های اروپا، آکادمی‌های مشهور، ارباب هنر، اساتید و دانشجویان خبری نیست، بلکه طالب علم دوزانو جلوی استادش می‌نشیند و درس می‌خواند (همان، ۱۷۲). استادان هدایایی همچون لباس به شاگردان می‌دهند تا آنان را از دست ندهند (همان، ۱۶۹).

کثرت مدارس وقفی در عصر صفویه اهتمام ایرانیان به آموزش را تأیید می‌کند. علوم رایجی که دومان از آن یاد می‌کند نیز همان بود که در مدارس علمیه تدریس می‌شد: ریاضیات، زبان عربی، فلسفه و منطق و الهیات. علی‌رغم این توصیف، دومان که خود تحصیلات مذهبی داشت مدارس ایران را در برابر آکادمی‌های اروپایی بی‌اعتبار می‌داند. این درحالی است که در فرانسه آن دوران نیز عمده‌ترین متولیان آموزش نهادهای مذهبی بودند. کلیسا می‌خواست مسیحیان را موعظه کند و اعمال عبادی آنان را زیر نظر داشته باشد، و این همه با آموزش کودکان میسر می‌شد. اوایل قرن هفدهم کشیشان فرانسوی پیشنهاد تأسیس مدارس را با حمایت شاه، در اسقف‌نشین خود دادند، اما فرزندان خانواده‌های فقیر از این مدارس بهره‌ای نداشتند. کودکانی هم که می‌توانستند به مدرسه بروند نیز، تمام روزهای سال یا چند سال پیایی درس خواندن را ادامه نمی‌دادند. نظام آموزشی سازمان‌یافته و متمرکزی وجود نداشت، تنها مدارس مشغول به فعالیت بودند که بانی و گرداننده هر یک از آن‌ها کشیشی، فرقه‌ای یا کلیسایی بود (روبن-رومر، ۲۰۰۶).

دلیل دیدگاه منفی او نسبت به مدارس ایرانی می‌تواند نگاه تقابلی او با اسلام را نشان دهد، زیرا این مدارس زیر نظر روحانیون اداره می‌شدند و علوم، زمینه مذهبی داشتند. از طرفی احترام به استاد که از خصوصیات فرهنگی و آموزه‌های مذهبی مسلمانان است، از نظر دومان تملق و چاپلوسی تعبیر می‌شود. وی همچنین از هدایایی سخن می‌گوید که هر استاد به شاگردش می‌دهد تا او را نزد خود نگاه دارد. این هدایا احتمالاً از محل همان اوقاف و هزینه‌هایی تهیه می‌شدند که در قالب «شهریه» یا غیر آن، به طلاب اختصاص می‌یافت، اما دومان به دلیل ناآگاهی و همچنین ذهنیت منفی و مغرضانه خود، از آن به عنوان رشوه یاد می‌کند تا این نکته مثبت در فرهنگ ایرانی و اسلامی را منفی جلوه دهد.

۱۰-۲. اعتیادها

دومان ایرانیان را مردمی لذت‌جو می‌داند که در مصرف شراب افراط می‌کنند و شراب را با علم به حرمت آن می‌نوشند (دومان، ۱۳۷: ۱۸۹۰). برای دومان، به عنوان یکی از آباء کلیسا که به گفته تاورنیه هرگز شراب نمی‌خورد، بیزاری از شراب و شراب‌نوشی طبیعی است. در دربار صفوی افراط در باده‌پیمایی رواج داشت و شاه عباس دوم نیز جان خود را به همین علت از دست داد. باید توجه داشت که دومان به دلیل رفت و آمد به دربار صفوی و مراوده با شاه، سفرا و درباریان، و از سویی فاصله داشتن با زندگی عامه مردم، رفتارهایی را که از شاه و اطرافیان او می‌دید به کل جامعه ایران تعمیم می‌دهد و احتمالاً با مشاهده مجالس شراب درباریان، چنین نتیجه گرفته است که این عادت در میان همه ایرانیان رواج دارد. حال آن که نخست به دلایل مذهبی و

^۱ . Andre du Ryer

سپس به دلایل اقتصادی، بعید است که شراب در میان عامه مردم به اندازه دربار رایج بوده باشد. این دید ناقص دومان را در قضاوت دچار اشتباه می‌کند.

همچنین به گفته دومان قلیان در ایران آن قدر رایج است که زن و مرد و کودک آن را می‌کشند. استعمال کوکنار و بنگ نیز رایج است که بنگ را دین نهی کرده، اما همین ممنوعیت باعث می‌شود مردم به آن حریص‌تر شوند (همان، ۱۳۸-۱۴۰). ممکن است دلیل گرایش مردم به مواد افیونی، حرمت شراب و جستجوی جایگزینی برای آن باشد، چنان که دومان در مورد کوکنار تاکید به مجاز بودن آن از نظر شرع دارد. دومان با تاکید بر استفاده مردم از بنگ علیرغم حرمت شرعی آن، سعی دارد مردم را نسبت به شعائر مذهبی بی‌علاقه نشان دهد، امری که با توجه به ناکامی او در دعوت مردم به آیین خود، خلاف آن ثابت می‌شود. او تاکید می‌کند که در ایران نیز مانند فرانسه، لفظ «تریاقی» دشنام محسوب می‌شود؛ و با این اظهار نظر نشان می‌دهد که جامعه خود او نیز گرفتار افیون بوده است.

۱۱-۲. بهداشت و سلامت

طبق توصیف دومان، بعضاً مردم برای درمان بیماری‌ها به دعا و راهکارهای سنتی متوسل می‌شوند؛ مثلاً در ایوان خانه آتش می‌افروزند تا هر رهگذری که نور آتش را دید برای شفای بیمار دعایی کند (همان، ۱۵۰). طبیبانی که بر بالین بیمار می‌آیند دو راه چاره برای خود می‌اندیشند: هنگام ورود، به همراهان بیمار اطمینان می‌دهند که بیمار شفا می‌یابد، و هنگام خروج، محرمانه به چند تن از اهالی خانه می‌گویند اجل بیمار رسیده است. این گونه هر اتفاقی که برای بیمار بیفتد، نظر طبیب صائب خواهد بود (همان). توصیف حمام‌های شرقی و بخش‌های مختلف آن می‌تواند برای مخاطب غربی جذاب باشد و دومان نیز حمام‌های ایرانی را مفصل و با جزئیات تصویر کرده است: از کندن لباس و بستن فوطه، تا ورود به خزینه و دعاهایی که هنگام غسل به زبان می‌آید، گودال آب گرمی که در آن غوطه‌ور می‌شوند و به گفته دومان اگر یک جای آلوده در دنیا وجود داشته باشد همان است، و اتاقک‌های مجزایی که برای استعمال نوره ساخته‌اند (ibid:143-144) او معتقد است حمام رفتن پیاپی باعث شده ایرانیان همیشه بوی بدی بدهند، زیرا با رفتن پیاپی به حمام مسامات پوست باز شده و دفع عرق افزایش پیدا می‌کند. در خیابان‌ها شما این بوی بد را خصوصاً از زنان همواره استشمام می‌کنید، خصوصاً اگر مدتی به حمام نرفته باشند (همان، ۱۴۵-۱۴۷).

چنان که می‌بینیم، هرچند بسیاری از موازین بهداشتی که امروزه بدیهی به نظر می‌رسند در حمام‌ها رعایت نمی‌شد، اما اهمیت پاکیزگی و تلاش برای آن مشهود است. استفاده ایرانیان از حمام نه تنها به دلیل الزام احکام مذهبی بلکه یک عادت و بخشی از زندگی روزمره است، چیزی که دومان به آن نگاه منفی دارد، چرا که از اصول فرقه کاپوسن ریاضت، فقر و سادگی سختگیرانه است (ر.ک: بریتانیکا، ذیل cappucine) و رفتارهایی چون شست‌وشوی مرتب بدن، از مصادیق توجه به جسم و غفلت از جنبه روحانی وجود محسوب می‌شود. همچنین از آنجا که بخشی از عادات شست‌وشوی ایرانیان همچون وضو، غسل و طهارت ریشه در احکام دینی آنان دارد، دومان با بغض و عداوت به آن می‌نگرد و در تلاش است آن را تخطئه کند.

از طرفی در فرانسه قرن هفدهم، استحمام به عنوان فعالیتی نفیس و نشانگر ادب، به اشراف توصیه می‌شد و جزئی از برنامه زندگی مردم نبود. گفته می‌شود که یک بانوی زمان لویی چهاردهم «چندان مقید به مراقبت‌های بهداشتی و نظافت نیست، برای پوشاندن بوهای بد، عطر به کار می‌برد و برای خوشبو کردن نفس، به جای بهداشت دهان و دندان، آبنبات‌هایی با رایحه بادیان رومی مصرف می‌کند» (مونگردیان، ۱۹۴۸: ۷۱).

حتی در قرن هفدهم توصیه می‌شد کودکان از شست‌وشوی صورت با آب پرهیز کنند و صورت و چشم‌های خود را با پارچه‌ای پاک کنند تا رنگ و لعاب طبیعی چهره آنان حفظ شود، زیرا عقیده داشتند شست‌وشو با آب به بینایی صدمه می‌زند، رنگ صورت را می‌برد و آن را در برابر سرمای زمستان و آفتاب‌سوختگی در تابستان آسیب‌پذیر می‌کند (همان)؛ بنابراین عجیب نیست اگر دومان، عادت ایرانیان به شست‌وشوی مرتب بدن را درک نکند، زیرا طبق عادت خود که در بخش‌های دیگر کتابش مشهود است، آن را با پیش‌فرض‌های خود می‌سنجد و چون با بافت فرهنگی فرانسه مطابق نمی‌یابد، با دید منفی به آن می‌نگرد.

۳. نتیجه‌گیری

جمع‌بندی تصاویر مرتبط با فرهنگ ایرانیان در سفرنامهٔ رافائل دومان در جدول ۱ قابل تلخیص است.

جدول ۱: تصاویر ارائه شده از وجوه فرهنگی زندگی ایرانیان در سفرنامهٔ رافائل دومان

تصویر	تصاویر مثبت	تصاویر خنثی	تصاویر منفی
اثاثیه و معماری منازل		۲	۱
غذاها			۸
لباس‌ها			۳
رفتار یا خدمتکاران	۲		۲
ورزش و بازی‌های رایج		۱	۴
مراسم نوروز			۳
خط و زبان	۳	۲	۱
کتاب‌ها	۳	۱	۲
مدارس			۲
اعتیادها			۴
بهداشت		۱	۲

در مجموع ۴۷ تصویر مربوط به وجوه فرهنگی زندگی ایرانیان در سفرنامهٔ دومان شناسایی شد که این تصاویر را در ۱۱ موضوع اثاثیه و معماری منازل، غذاها، لباس‌ها، رفتار یا خدمتکاران، ورزش و بازی‌های رایج، مراسم نوروز، خط و زبان، کتاب‌ها، مدارس، اعتیادها و وضع بهداشت طبقه‌بندی کردیم. در این میان ۳۲ تصویر منفی، ۸ تصویر مثبت و ۷ تصویر خنثی است که غلبهٔ دیدگاه منفی بر قضاوت دومان از این مسئله را نشان می‌دهد. بیشتر تصاویر مثبت به کتاب‌ها و علوم رایج، خط و نگارش و نیز رفتار یا خدمتکاران برمی‌گردد که دلایل آن می‌تواند در وهلهٔ اول علاقهٔ شخصی دومان به این موضوعات و دوم، برجستگی غیرقابل انکار ایرانیان در آن زمینه بوده باشد. در تصاویر خنثی دومان صرفاً به توصیف اثاثیه و معماری منازل، خط و زبان و بهداشت پرداخته است. اما در خصوص تصاویر منفی بیشترین تعداد به غذاها با ۸ تصویر، اعتیادها با ۴ تصویر و بازی‌های رایج نیز با ۴ تصویر اختصاص دارد.

هنگامی که دومان از منازل ایرانی، معماری و لوازم منزل، خدمتکاران و نحوه تعامل ارباب با آنان سخن می‌گوید نیز، نگرش منفی او آشکار می‌شود. حتی پدیده‌های مثبت در قلم دومان جلوهٔ منفی می‌یابند؛ مثلاً اسامی انتخابی اربابان برای غلامان که مفاهیم بلندمرتبه دارند از نظر او «بی‌موسم» هستند و کم‌خوراکی ایرانیان را نه به دلیل زهد که به دلیل فقر می‌داند. علی‌رغم این که فقر در فرقهٔ کاپوسن ارزش تلقی می‌شود، دومان ایرانیان را به دلیل آن سرزنش می‌کند. در این بخش نگاه منفی او علاوه بر اسلام‌ستیزی، معلول مقایسه همیشگی او بین ایران و فرانسه است که همواره در ذهن او به برتری فرانسه می‌انجامد، و این همان نگاه فرادستانه ملل غربی نسبت به شرقیان است که سعی دارند هر پدیدهٔ شرقی را با توجه به معیارهای غربی خود بسنجند و اگر با آن استانداردها منطبق نشد آن را رد می‌کنند.

دومان انتقادات شدیدی به وضع بهداشت و سلامت در ایران وارد می‌کند. در ایران شست‌وشو و نظافت بدن جزئی از زندگی روزمره بود و در قالب وضو و غسل، با اعتقادات مذهبی مردم پیوند می‌یافت، چیزی که در فرانسه مرسوم نبود. به همین دلیل دومان با تنفر از حوض منازل و حمام‌های ایرانی سخن می‌گوید و حتی استحمام مرتب را عامل ایجاد بوی تعفن و پیری ایرانیان می‌داند. تصویری که دومان از مدارس و وضع آموزش در ایران ارائه می‌دهد نیز منفی است. از نظر او مراکز آموزشی ایران کیفیت آکادمی‌های اروپایی را ندارند، دانشجویان مطالب را به درستی درک نمی‌کنند و استادان به کمک هدایای مختلف دانشجوی خود

یادداشت‌ها

۱. برای اطلاعات بیشتر دربارهٔ رافائل دومان، بنگرید به Francis Richard, "DU MANS, RAPHAEL," *Encyclopaedia Iranica*, VII/6, pp. 571-572, available online at <http://www.iranicaonline.org/articles/du-mans> (accessed on 30 December 2012)
۲. شورشی که به اعتراض به دستگیری رئیس پارلمان فرانسه، که به دستور شاه انجام گرفته بود، رخ داد. از آنجاکه شورشیان با خود فلاخن (la Fronde) به همراه داشتند این شورش‌ها به شورش فروند مشهور شد.
۳. برای اطلاع بیشتر دربارهٔ نگاه دومان به وضع زنان ایرانی ن. ک. احسان قبول؛ فرزانه صنیعی. «تصویرشناسی زنان ایرانی عصر صفوی در سفرنامهٔ رافائل دومان». *پژوهش‌های ایران‌شناسی* ۱۴۰۱. ۱۱۶۰. ۳۴۹۸۴۴. ۱۰.۲۲۰۵۹/jis.2022.349844. doi: -.
۴. مریم، ۶۲: «لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا إِلَّا سَلَامًا وَلَهُمْ رِزْقُهُمْ فِيهَا بُكْرَةً وَعَشِيًّا»؛ در آن‌جا هرگز گفتار لغو و بیهوده‌ای نمی‌شنوند و جز سلام در آن‌جا سخنی نیست و هر صبح و شام، روزی آنان در بهشت مقرر است
۵. به عنوان مثال از پیامبر اکرم (ص) نقل شده است که «هر کس خواهان ماندن است و البته ماندنی در کار نیست، باید صبح زود صبحانه بخورد» و «خوردن شام را ترک نکنید و حتی اگر شده، مُشتی خرما تناول کنید؛ زیرا ترک شام، پیری می‌آورد»
۶. در متن: bi mousemme
۷. در متن: les vesvats
۸. در متن: Alla Kerim, Kroda ferverdegar est
۹. موارد ضعف زبانی دومان در نقل قول‌هایش از زبان فارسی متعدّدند. برای اطلاع بیشتر، ن. ک. احسان (۱۴۰۲) تصویرشناسی ایرانیان عصر صفوی از رهگذر بررسی امثال و اصطلاحات فارسی به کار رفته در سفرنامهٔ رافائل دومان. پژوهش زبان و ترجمهٔ فرانسه، شماره ۲، ۵۵.

ⁱ Pacifique de province

۱۰. این کلمه را دومان به عنوان معادل شعر مقفی آورده، احتمالاً منظور او «مردف» بوده است و پیداست که نتوانسته تمایز میان ردیف و قافیه را درک کند، زیرا ردیف کیفیتی خاص شعر فارسی است و در زبان‌های دیگر معادلی ندارد.

کتابنامه

الف. منابع فارسی

قرآن کریم

تاورنیه، ژان باتیست. (۱۳۳۶) *سفرنامه تاورنیه*. ترجمه ابوتراب نوری. اصفهان، کتابفروشی تایید
ساجدی، طهمورث. (تابستان ۱۳۹۷) «رافائل دومان فرانسوی و ایران عصر صفوی» *نامه فرهنگستان*، ۴(۱۶)، صص ۱۶۸-۱۸۶.
سعید، ادوارد. (۱۳۸۶) *شرق‌شناسی*. ترجمه لطفعلی خنجی. تهران: امیرکبیر.
سیوری، راجر. (۱۳۸۵). *ایران عصر صفوی*. تهران، مرکز.
شیخ‌الحکمایی، عمادالدین. (پاییز ۱۳۸۷) «نحوست تربیع و تجلی این باور در اسناد دوره اسلامی ایران». *نامه بهارستان*. ۱۳ و ۱۴، ۸۵-۹۴

صنیعی، فرزانه و قبول، احسان. (بهار ۱۴۰۲) «تصویرشناسی ایرانیان عصر صفوی از رهگذر بررسی امثال و اصطلاحات فارسی به کار رفته در سفرنامه رافائل دومان» *پژوهش زبان و ترجمه فرانسه*. ۲۰(۵)، ۱-۲۳. شناسه دیجیتال: (DOI): 10.22067/RLTF.2023.80372.1071

صنیعی، فرزانه؛ قبول، احسان. (پاییز ۱۴۰۱) «تصویرشناسی زنان ایرانی عصر صفویه در سفرنامه رافائل دومان». *پژوهش‌های ایران‌شناسی*، ۱۳ (۳)، ۴۱-۵۹. شناسه دیجیتال (DOI): 10.22059/JIS.2022.349844.1160

فارسیان، محمدرضا و صاحبی اول، فاطمه (۱۴۰۱) «بیگانه در آینه تصویر: بازنمایی تصویر دیگری در سفرنامه مارکوپولو از منصور ضابطیان». *پژوهش زبان و ترجمه فرانسه*، دوره پنجم، ۸ (۱۷۸-۲۰۱). شناسه دیجیتال: 10.22067/RLTF.2023.81323.1077

قبول، احسان؛ رادمرد، عبدالله؛ شریعت‌پناه، زهرا. (تابستان ۱۴۰۰) «تصویرشناسی ایرانیان در شهرهای شرقی و غربی ایران در سفرنامه ابن بطوطه». *زبان و ادبیات عربی*، ش ۲۵، صص ۲۲-۴۴. شناسه دیجیتال: HTTPS://DOI.ORG/10.22067/JALL.V13.I2.84508

نامور مطلق، بهمن. (زمستان ۱۳۸۸). درآمدی بر تصویرشناسی: معرفی یک روش نقد ادبی و هنری در ادبیات تطبیقی «*فصلنامه مطالعات ادبیات تطبیقی*»، ۳(۱۲)، ۱۱۹-۱۳۸

نازکت، لاتیسیا. (بهار ۱۳۹۰) «تصویرشناسی به منزله خوانش متون نثر معاصر فرانسه و فارسی» *ترجمه مژده دقیقی*. *نامه فرهنگستان*، ۳، ۱۰۰-۱۱۵

ب. منابع لاتین

Du Mans , R . *Estat de la Perse en 1660*, Paris: libraire de la societe asiatique de l'école des langue orientales vivantes . 1890
Mongrédien, G : *La vie quotidienne sous Louis XIV*. Paris, Hachette, 1948
Pageaux, D. H. "Recherche sur l'imagologie: de l'Histoire culturelle à la Poétique ". *Thélème*, 8, 1995: 135-160
Reinhard, M. et Dufourcq, N. (1954) *Histoire de France*. Paris, librairie Larousse
Richard, F. "DU MANS, RAPHAEL," *Encyclopaedia Iranica*, VII/6, pp. 571-572, available online at <http://www.iranicaonline.org/articles/du-mans> (accessed on 30 December 2012)
RICHARD, Francis: *Raphaël Du Mans, missionnaire en Perse au XVIIe s*. Paris, Société d'histoire de l'Orient. 1995.
Robin-Romer, I. (2006) "Éducation et accès au savoir des enfants. LES SOCIÉTÉS AU XVIIe SIÈCLE (Angleterre, Espagne, France)." <https://books.openedition.org/pur/7409?lang=fr#bodyftn2>

چ. منابع مجازی

جعفریان، رسول. (۱۳۹۷)، «خاطره‌ای از دو کشیش فرنگی در اصفهان صفوی»

<https://www.khabaronline.ir/news/802715/%D8%AE%D8%A7%D8%B7%D8%B1%D9%87-%D8%A7%DB%8C-%D8%A7%D8%B2-%DB%B2-%DA%A9%D8%B4%DB%8C%D8%B4-%D9%81%D8%B1%D9%86%DA%AF%DB%8C-%D8%AF%D8%B1-%D8%A7%D8%B5%D9%81%D9%87%D8%A7%D9%86-%D8%B5%D9%81%D9%88%DB%8C>